

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ք

1908 թ.

Ն Դ Ա Ն Ա Ի Ո Ր Հ Ա Ն Գ Ո Ւ Յ Ե Ա Լ Ք

Ա Ր Փ Ի Ա Ր Ա Ր Փ Ի Ա Ր Ե Ա Ն

Կենսագրական գիծեր. — Ազգ. գործերու մէջ. — Ֆեդստիփիական ոգւոյ ծառայող իր պարբերականը. — Վիպասան. — Խմբագրատեղիս եւ Աշխատակից պոլսական եւ այլ թերթերու. — Ջանքեր Դրասարի դէմ. — «Հողորոտիք» ներ. — Քաղուածներ՝ իր խմատներէն:

«Հրապարակաբանի մասը թագմանը ժամէն չի թուա. գրիւ. օրագրող մը այն օրը կը մեռնի երբ գրէն ալ մէկի կը նետէ»:

Ու պիտի մընջէ զայս նաեւ անդր-շիւրմեան աշխարհէն, քանի որ ան՝ գրեթէ 30 տարի՝ աննման ոճով ու եզական գրուելով մը դղողեց մեր ներկայ դարուն մատենագրութիւնը:

Հայ գրականութեան անխոնջ մշակն էր Արփիար: Ամէն ինչ առարկայ իր գրելին՝ հալեցան անոր ներքեւ: Զարմանալի գրագէտ մ'էր. իրեն ասպարէզ ընտրած էր օրագրի լայնածաւալ դաշտը, և ստուգիւ հոն ցանեց, ընդհանրապէս, իր բեղնաւոր մտքին սերմերը: Եւ եթէ օր մը դարերու ստուերները պիտի մթնցնեն այսօրուան փայլուն իրերը՝ պիտի չկարենան Արփիարին ալ զպչիլ. անոր գրականութիւնը միշտ թարմ, միշտ կենդանի պիտի մնայ. իսկ թէ որ անոր ալ զպչին՝ հնութեան յարգը դրոշմելու համար է միայն:

Իր ընդհանուր կեանքը ճշգրիտ կերպով բացատրելու համար՝ պէտք է դժբախտաբար աչքի դիմաց ունենալ մեր տոհմային ամբողջ Մամուլը. մանաւանդ անոնք՝ ուրոնց գլխաւոր գործիչն էր: Եւ առ այս՝ հարկ է պրպտել մէն մի յօդուած, իբր և իր վրայօք. վերջապէս Արփիարի համար ալ — ինչպէս ինքն ալ Տէմիրճիպաշեանի համար ըսած էր անոր կենսագրականը գրած պահուն՝ — «փետուր, գտնէ

պէտք է երսուն քաստուն տարուան թերթերու և հանդիսներու թիւարտր թիւերը»¹, իր գրականութիւնը ամբողջապէս մատնանիշ ընելն յաջողելու համար: «Գիրք գրեալ չկայ»² իրմէ. հետեւաբար ասիկայ ստիպում կը պատճառէ թերթելու լրագրաց ամէն էջերը՝ Արփիարի ոգին գտելու համար, ինչպէս ոսկին կամ ուրիշ մետաղ մը՝ օտար հանքերէ:

*
*

Արփիար ո՛չ մէկ քաղաքացի չէ բուն. իր ծնողքը՝ փլիպպոս Արփիարեան և Թէնսուֆ հանրմ՝ երբ կը գաղթեն Ալէնէն ի Պոլիս՝ դեռ Սամսոն չհասած՝ ծովու վրայ կը ծնանի Արփիար 1850 թուականին: Հասնելով Պոլիս՝ Օրթագիւղ կը բնակին, և ըստ իս՝ այդ է անոր հայրենիքը, կամ աւելի պարզ՝ անոր ծննդավայրը: Ո՛րն է հայրենեաց առաջին ու բնական պարտքը. առջի վայրկեանէն որ կ'ընդգրկէ նորածին մանուկ մը՝ ինք կու տայ նախ անոր աչքերուն լոյսը. և յետոյ ինքն է որ կը բանայ, ինչ աստիճանի կ'ուզէ ըլլայ, անոր գիտակցութեան դռները. էական գործ մ'է որ կը կատարէ ուրեմն: Ապագայ գրագէտն ալ Օրթագիւղի Ս. Թարգմանչաց վարժարանին մէջ կ'առնէ առաջին կրթութիւնը՝ կոչուելով հոն Արփիար փլիպպոսեան: Այդ նախակրթական շրջանը սակայն, երեք տարի կը տէն (1862-1865): 1867 ին ան ի վէնետիկ Մուրատ — Ռափայէեան վարժարանէն է, աշխարհահռչակ Ալիշանի մը ձեռքին տակ, որուն հայրական խնամքները լիով թափուած են իր վրայ. և Արփիար ըմբռնելով Նահապետին ջանքերը, ի Պոլիս դարձին, զանազան առիթներով դրուատեց զՀ. Ալիշանը, իբր հայր հոգածու, կատարեալ գիտուն և այր սրբակեաց վարուք: Վարժարանէն դառնալէ վերջ դարձեալ ուղղակի Օրթագիւղ կ'երթայ իր ընտանեաց

1. «Շիրակ» 1905. Թիւ. 5. իր «Հողորոտիք»էն:
2. «Բարգմանվէպ» 1902. Թ. 7.
3. Ամդ.

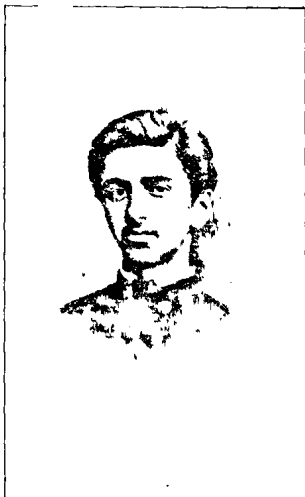
գիրկը, իր ծանօթներուն աչքին բոլորովին տարբեր անձ մը կ'երևի այլևս, միտքը՝ աւելի զարգացած, խօսակցութիւնքը՝ սրամիտ և ընկերակաւն, բայց այս առաւելութիւններով՝ ի սկզբան պարծենկոտ կերպ մ'առաւ և աւելորդ սնանկութեան տուաւ ինքզինք, քանի որ մեծութեան ալ սիրող էր։ Այս պատճառաւ պիտի զգար անշուշտ ինքնին՝ աւելի արտաքին փայլ մը տալու իր մեծապատուութեան, ուստի չորս մոմակալով լապտեր մը տալով տղու մը ձեռքը, և զայն իր առջևը ձգած փողոցէ փողոց կ'անցնէր՝ մերձաւոր տուն մ'երթալու համար։ Տենցիք պատուհանները կը թափէին այդ արտասովոր անցքը դիտելու, և ճանչնալով զինքը՝ կ'ըսէին «Արփիար ամիրան կ'անցնի կոր»։ Այսպէս Արփիար ունայնասիրութեամբ լեցուած էր սկիզբները, հակառակ իր վերջին տարիներուն։

*
* *

Քիչ ատենէն այլևս ազգային և կարեոր գործերու և պաշտօններու կարգը իրեն հասաւ։ Պատրիարքարանի մէջ՝ Բարթող Թեկեանի քով՝ Երեսփոխանական ժողովոյ ()գնական — Քարտուղարի պաշտօնը կը ստանայ։ Սակայն քանի մ'ամիս միայն կը վարէ զայն, և կը յաջորդէ իրեն իր կրտսեր եղբայրը՝ Աւեքսան Արփիար։ Բաւական ժամանակ վերջն ալ կրտսերազոյնը՝ այժմեան գրագէտ Տիգրան Արփիար, «Արեւելք»ի 1908ի թիւ մը՝ Արփիարեանց ցեղային պաշտօն մ'եղած է կ'ըսէ, Ազգ. ժողովոյ դիւանադպրութիւնը։ Ասկէ յետոյ Արփիար մտաւ Օրթագիւղ հարուստ հայ սեղանաւորի մը քով՝ իբր հաշուակալ, երջանիկ էր իր տէրը, վասն զի անոր հաւատարմութեան ու գործունէութեան արդիւնքով ոսկիներ դիզեց։

Արփիարի կեանքը ազգային գործերու մէջ բազմազբաղ երևոյթ մ'առաւ։ Հոն զանազան խնդիրներու էութեանը մէջ խորաթափանց մխուած էր, վեց եօթը տա-

րի միայն Երեսփոխան. ժողովոյ անդամ՝ պալքարեցաւ ժամանակակից զաղափարներու դէմ։ Առօրեայ խնդիրներու կարգին՝ երբ Ալըգեան Պատրիարքի ընտրութիւնը մէջ տեղն էր՝ զբաղեցաւ անոր մերձակից պարագաներով, և ըստ պահանջման հուժկու ձայն ալ բարձրացուց. առանձին կուսակցութիւն մ'իսկ կազմեց ընտրութեան ժամանակ իր կողմ։

Արփիար՝ աշակերտ Մ. Ռ. Վարժարանի

Սակար կաթողիկոսի ընտրութեան առթիւ (1885—1886) «Արեւելք»ի կողմանէ ներկայացուցիչ դիւուրեցաւ Էջմիածին, և հոն կաթողիկոսին առջև ուխտողներէն մին եղաւ յեղափոխական բանակը կազմակերպելու համար։ Ասկէ վերջն է որ Պոլիս դառնալով այլևս կատարեալ Յեղափոխական մըն էր, անոր հիմնաքարը դրած էր ալ։ Բայց մինչ հոս մասնաւոր նպատակ մը չ'ունենալով՝ մեր նիւթին գլխաւոր առարկան ընելու իր թիւր ու դէմ կարծիքները ընդգէմ կուսակցութեանց՝ բաւական կը համարէին այսչափս, քանի որ Ար-

փիար յեղափոխական ալ էր. արդէն քիչ վերջ պիտի դրուին անոնց ծառայող իր օժկանները: Այժմ պիտի դարձնենք մեր տեսութիւնը Արփիարի վրայ՝ նկատելով զինքը գրական մեծ անձնատրուութիւն մը, պարտ ու պատշաճ անականներովն հանդերձ:

*
* *

Վերլիշում մը միայն բաւական է ընդհանուր գաղափար մը տալու յաջողակութեանց մասին, թէ՛ Արփիար, Հայկակ, Հրապրան, Հրպետ, Սկևստիկ անուններով երեցած է շատ թերթերու մէջ, ըլլալով ոմանց երկարամեայ յօդուածագիր, այլոց հիմնադիր կամ խմբագրապետ: Շարժած է միշտ իր գրիչը՝ ամէն անգամ որ խօսակցութեան առարկայ մը կայ մէջտեղ֊փոյթ չէ թէ ան աւանայ մեռուցուած ըլլայ հայ սրտին ալքերը՝ բարոյական ճշմարտութեան հետ: Գրեթէ ամէն իր շօշափած է լրագրութեան մէջ, ինչ որ պարտք է հրապարակագիրներու: Երբ ուզած է մին գովել՝ բոլոր հոգով ջանացած է դուրս ցատկեցնել անոր իսկութիւնը, թէ և երբեմն ալ իր անձնական շահուն համեմատ շոյալած է գովեստները նոյնպէս նաև պարսաւները. ասկից կը հետեի իր սկզբունքներու մերթ ընդ մերթ փոփոխականութիւնը: Զանազան խաւերէ է անցնող իր գրականութիւնը՝ անոր կեանքը, հոգին ու միտքը կը ցուայցնէ (որումն ու ժամանակին մարդն ըլլալով՝ մերթ բոլորովին ազգային կեանքով զբաղեալ, մերթ գրական ու վիպական գործերու ուշադիր և մերթ յեղափոխութեան բոցով բռնկած՝ կը մրտէ բազմաթիւ էջեր: Կուսակցական գաղափարին ծառայող առանձին թերթեր իսկ ի լոյս ընծայեց, զորս մի առ մի կը սկսինք ահա յիշել:

1902 ին Վենետիկ հրատարակեց «Հայ Հանդէս»-ը, բայց 10հոբորդ թիւը անոր վերջալոյսն էր: Մոյն թերթին հակառակ ազգային և գրական դրած է. բայց մեղք որ վերջին բաժինը քիչ եղած է հոն բաղադրամբ առաջնոյն. և ան ալ՝ իր «կար-

միր ժամուց» վէպին մէկ մասը, որուն ամբողջութիւնը հրատարակած էր նախ «Բանքեր»ի մէջ, «Հայ Հանդէս»ին բնաւ յօդուածագիր չէ ունեցած. անոր համար ինք ծայրէ ի ծայր լեցուցած է, իր գրիչը իր գէնք բանեցնելով հակառակորդն իր ողբով:

Կուսակցական խնդիրներով զբաղած է նաև «Մարտ» Հնչակեան կուսակցութեան օրկանին մէջ. հոն ալ թաթախեալ է, վասն զի յեղափոխութեամբ առջուն օրերուն մէջն էր: Մի և նոյն ոգւոյ կը պատկանին դարձեալ իր «Դոք կեանք»ը՝ զոր ի լոյս հանած է Լոնտրա:

*
* *

Դժբախտաբար Հրապրան գրական ամփոփ երեւելի երկասիրութիւններ մը չէ թողած՝ — ինչպէս ըսինք — գիտական, սկանակին և ոսմիկին ձեռքը, իր ազգային֊գրական կտակներ: Հակառակ իր այնքան հոշակուած համբաւին՝ գրքերու նկատմամբ շատ քիչ բան կայ ձեռքերին: Այդ հրատարակութիւններն են.

ԿԵՆՏԷԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ՝ քանի մը նորավէպերը, որոնք իրենց յարգը ժամանակին ստացած են. թէ և ունեցած են հակառակ խօսողներ ալ, ինչպէս կը գրէ Շահնազար՝ երբ լոյս տեսան անոնք. «Իրենց առաջին երեւման ժամանակ, ամէն ոք պարմալիկէ երբեմն սոսը, երբեմն ալ միևնիւ իսկ բռնաւոր, թէ հեղինակին և թէ իր գործին դեմ»:

«ԿԵՆՏԷԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ»-էն առաջինը՝ «ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼԻ» սիրահարութեան մը ելըն է և անկէ հետեւած կեանքի զանազան դառնութիւնները. պատմութիւնը՝ ցաւալի, մանաւանդ կնոջ նկատմամբ որ թէ և ըմբռնած՝ բայց ալ մէյ մը սխալած և անդառնալի է:

Երկրորդը՝ «ԵՐԱՅԻ ՄԸ ԳԻՆԸ» կը կոչէ, որուն հոն աւելի ընտիր և գեղեցիկ է քան առաջնոյն, վասն զի հոս նկարագրական

1. 1902 Օգոստոս — 1903 Յունուար:

2. Տպ. Պոլսու 1885.

3. «Արեւիք» 1885 թ. 464.

և բարոյական բաժինը աւելի շատ է, և աղուոր ասացուածներ կան: Աս ալ սի-
րահարական զրուագ մ'է:

«ԱՍՏԱԿ ՄԸ» անուամբ վէպն ալ եր-
րորդն է կարգով. խառն դարձեալ նմա-
նութիւններով ու կեանքի պատկերներու
յաջող բացատրութեամբ. ասով՝ երեք վէ-
պերն ալ սիրոյ խնդիր կը գտնենք: Ա-
ստնյմէ դուրս ունի Պոլիս 1886ին տպուած
«ԱՊՈՒՇԸ» վէպը, որ «կեանքի պատկեր-
ներ»ու շարքէն է: Հոս ճիշտ կերպով կը
նկարագրէ ժամանակաւ Պոլսոյ մէջ ար-
մատացած արտերը և կը ցուցնէ թէ ինչ
տխուր հետեանքներ կ'ունենան անոնք:
Փէպս կը պատմուի հոգեբանական հե-
տազօտութեամբ մը և իր կողմանէ խոր-
հրդածութիւններով: Դեռ ունի ուրիշ վէ-
պեր ալ, բայց արտատպուած չեն թեր-
թերէն: Ինչպէս «Մաթիս»ի մէջ «ՀԱ-
ՐՈՒՍՏԻՆ ԿՈՉՈՒՄԸ» և «Երթակ»ի մէջ «ԱՍ-
ԿԻ ԱՊՔԱՆ» գործաւորի կեանքէ վէպը,
ժողովրդական լեզուով և բաւական զուար-
ճալի. վերջինս ընդ ամէնը 18 զուգի
է: Իր վիպական գրուածքներէն էն լաւը՝
«ԿԱՐՄԻՐ ԺԱՄՈՒՅ» վէպն է, որ Գլուխ—
Գործողը կը համարուի. հետաքրքրական,
զուարճալի բացատրութիւններով, միանգա-
մայն յուզիչ վէպ մ'է. նրաթը, ինչ և ի-
ցէ, մէկալներուն պէս չէ: Հրատարակած
է զայս մաս մը 1902 ի «Հայ Հանդէս»ին,
և ամբողջութիւնը՝ 1903 ի «Բանբեր»ին
մէջ, զորս արդէն յիշեցինք:

Լաւ յարմարութիւն ունէր վիպասա-
նութեան, և եթէ չենք կրնար գնել Բաֆ-
ֆիններու կարգին, բայց նշանաւոր տեղ
մը կրնայ գրաւել ուրիշներուն մէջ: Պ.
Լէօ ալ արդէն այսպէս յայտնած է հե-
տեանալ իր կարծիքը «Մշակ» ի մէջ.
«Պարոն Արփիարեանն լաւ վիպասանի շատ
գարդեր ունի. զրանցից առաջինը և ամենա-
մեծը պարզ ու հասարակ ոճն է, ապա քողոր
լիզուե, նկարագրելու, պատկերացնելու յաջող
ձիրքը»: Սակայն վերոյիշեալ վէպերէն ըն-
թերցողը պիտի անդրադառնայ իսկոյն, որ
բաղդատմամբ քիչ է հոն նկարագրական
մասը, անոր համար սոյն Ռուսահայ մեծ

գրագէտը փախկութեամբ մը կ'ակնարկէր՝
ըսելով «Միևնոյն ժամանակ Պ. Հայկակ
շատ լաւ կունէր, երբ իր վէպերի մէջ զար-
գացներ նկարագրական բաժինը»:

Բայց ինչ աստիճանի ալ յաջողած ըլ-
լայ, ան՝ վէպ գրելու սահմանը, անոր
ջօշափելի ատաղձներն ու օգուտը լաւ կըր-
ցած է սահմանել:

«Վիպասանը — կ'ըսէ — տէր ժողովրդի սրտին, այսինքն
հանրային զգացումին, տէր ժողովրդի մտքին՝ աշխոյճ
հանրային մտքին, իր տրամադրութեան ներքե ունի
հանրային կարծիքն ու հանրային զգացումը»:

Վէպը, արդէն, ժողովրդին համար է
մատենագրութեան մէջ: Եթէ հայրենի աշ-
խարհի մը դիւցազները երկրին ոգին ու
կեանքն են, Մատենագրութեան մէջ վէպն
ալ ժողովրդին կեանքն է:

«Վէպը — կ'ըսէ Արփիար—կեանքի ցոլացումն է. ժո-
ղովրդի մը որ կեանք ունի, վէպ ունի»:

Յայտնի է թէ այս արուեստը ոչ իբր
ժամանց ծառայելու նպատակն ունի միայն,
այլ ամէնէն կարևորը՝ օգտակար ըլլալ ու
կրթելն է. բայց թէ այս ուղղութեան կը
հետեի ամէն վէպ. մտածելու կէտ մըն է:

Հայկակի գրականութեան մէկ ճիւղն
էր աս. բայց վիպասան ըլլալէ առաջ ա-
նկալ վարպետ, սրամիտ ու զուարճա-
խօս հրապարագիր մ'էր. հետեալաբար շատ
անգամ ծիծաղ կ'ազդեն յօդուածները, և
ախորժով կը կարդացուին, իր գրութիւնը
— նկատելով այժմ պարզ և գրական նիւ-
թերը — ընդհանրապէս Պոլսոյ թերթերուն
մէջ կը գտնուին:

*
* *

Հինգ վեց տարի շարունակ աշխատակ-
ցած է հանրածանօթ հրապարակախօսը
«Արևիկ»ի, որուն «եթէ ոչ ծնողը, գէթ
ծնուցիչը» կը համարին: 1884ին՝ անոր
ծագելուն՝ իրեն յանձնուեցաւ ցրտիկի
բաժինը, և Արփիար «Բանասիրական»
ընդհանուր տիտղոսի մը տակ Հրապարակ

1. 1886. Թ. 30.
2. «Մասիս» 1890.

ստորագրութեամբ պատկերացուց «Ռոստան կեանքը»։ Նոյն տարւոյն մէջ սկսաւ դնել նաեւ գրախօսականներ։ Այս առաջին շրջանին է որ թերթիս կողմանէ էջմիածին գրկուեցաւ՝ կաթողիկոսական ընտրութեան տոթիւ, ուսկից պիտի տեղեկացնէր անոր նիստերու պատմութիւնը. սակայն աւելի ի դարձին հրատարակեց «Արեւելք»-ի մէջ զանոնք, ինչպէս նաեւ կրած ազդեցութիւնն ու գիտողութիւնները՝ «Կովկասեան ձանապարհորդարիւն» վերնագրով։ Ահա այդպէս սկսած էր իր քայլերը «Արեւելք»-ի լուսնալուսն։

Անցաւ յետոյ նոր Օրաթերթի մը, որուն հրատարակութիւնը զլիսաւորապէս իր արդիւնքն էր։ «Հայրենիք»ն էր այդ։ Հոս իր նպատակն էր պայքարել «Արեւելք»-ի դրամատէրներուն դէմ՝ Յովհաննէս Շահ-նազարի և այլոց հետ, ինչպէս որ յիշուի զորդեց ամբողջ հայ լրագրութիւնը Պոլսոյ մէջ¹։ Սակայն թշնամի՝ ինչ ինչ պատճառներով՝ դրամատէրներուն միայն, բայց ոչ թերթին գոյութեան։

Ահաւասիկ իր սրտին ցաւը՝ համապրանքին հետ։

«Թէպէտեւ բաժնուած եմ «Արեւելք»-է, բայց չեմ կրնար թշնամի ըլլալ Թերթի մը, որուն հիմնադիրներէն եմ, որուն վարչութեան անգամ եղած շարունակ վեց տարի, և որուն զարգացման համար իմ այն ժամանակի ներկրակիներու հետ չեմ խնայած ձեռքէս եկած ու և չախտաւոր, և ինչպէս ընկերներս նոյն և ես նիւթական ո՛ր և է փողբիկ փոխարինութիւն մը չէնք ստացած մեր աշխատութեանց համար²»։

Ժամանակ մըն ալ «Մասիս»-ի աշխատակցեցաւ, անոր զանազան նիւթեր տալով. ինչպէս 1884ին «Բաֆի» և հայ վիպասանորիւն» շարք մը յօդուածները. արդէն այդ երեւելի վիպասանին մասին մեծ համակրանք մը կը տածէր սրտին մէջ։

Գրիգոր Արծրունւոյ «Մշակ» թերթն ալ վայելեց անոր աշխատակցութիւնը։ Անոր պատկառելի սիւնակներուն վրայ՝ նաեւ Հայկակ և Հրաչեայ անուններով կ'երեւէր։

Էւ Ռոստահայք անոր յօդուածներուն մէջ նշմարեցին գողտրիկ լեզու, ընտիր նկարագրութիւններ, համառօտ և ազդու դատողութիւններ։ Արդէն ինքն էր որ իրաւունք մերձեցուց գրականապէս՝ Ռոստահայք և տանկահայր։

Մերձաւոր առթիւ՝ 1902ի մեր «Բազմավիպ» ամսագրին մէջ ալ մի քանի օգտակար և գրական յօդուածներ դրաւ, մաքուր աշխարհաբարով և ախորժելի ունով. անոնցմէ զլիսաւորը կը կրէ «Թիւրքիոյ Հայոց Գրականորիւնը 1880-1900» վերնագիրը՝ Հրպետ ստորագրութեամբ, ուր կը ցուցնէ մեր ազգային գրականութեան մասին ունեցած հմտութիւնը։ Յաջորդ թուոյն մէջն ալ ունի քանի մը պոլսահայ գրագէտներու կենսագրականներ, համառօտ՝ բայց ընտիր։

Իսկ «Արեւմտեան Հայոց արդի գրականորիւնը» հրատարակած է երկու մասերով «Բանբեր»-ի 1903 և 1904 տարիներուն մէջ։ Սոյն յօդուածները առատ նիւթ կը մատակարարեն այլևայլ տեսակէտներով. կը պարունակեն նոյն աստեղծան գրիչներուն և սկսնակներուն գրական արժանիքը՝ ըստ իր սուր հայեցողութեան դատուած. կան անցեալ խնդիրներու յիշատակութիւններ. ժամանակակից գրականութեան վրայ լիովին տեղեկութիւնք. ներկային և անցեալ լոյն մատուցած գրական ծառայութիւնքը, և այս ամէնը՝ պարզ, սահուն և ախորժելի ոճով։

Ս. Ղազարու մայրավանքին «Գեղարմի» հրատարակութեան մէջ ունի «Հայոց արդի գրականորիւնը» ընդարձակ գրուածքը, նոյնպէս Հրպետ անուամբ։ Աւելորդ է խօսիլ սոյն այս յօդուածիս ոճին ու պարուհի նախնութեան մասին, վասն զի միշտ նոյն պարզութիւնը և նիւթի ճոխութիւնն ունի, ինչ որ ունէին «Բազմավիպ»-ի և «Բանբեր»-ի մէջ գրականութեան վրայ դրած յօդուածները։

Արփիար, իր Հոգվորդիքը մեկնելէն առաջ՝ ձեռքն ունէր «Շիրակ»ն ու «Ղուսաբեր»ը. երկուքին ալ է՛ն կարևոր և գործունեայ խմբագիրը, ուր կը զբաղէր օ-

1. «Արեւելք» 1908.
2. «Հայրենիք» 1891։

բուան խնդիրներով: «Շիրակ»ի մէջ կարծես ընտրանօք դրած է գրական նիւթերը, գետեղելով նաև նոյն ժամանակի ազգային ու միջազգային խնդիրներու և գործերու վրայ տեղեկութիւններ ու դիտողութիւնք:

* * *

Որչափ որ զուտ աշխարհաբարեան մեծ գրիչ մ'էր Արփիարեան, անոր հակառակն ալ սոսկալի ընդդիմախօս և պայքարող եղաւ գրաբարի դէմ, որ այնքան իրաւունք չունէր: Զանազան յօդուածներ նուիրած է անհետացնելու գաղափարով այն լեզուն, որ մեր նախնեաց մեղրածորան գրչով դրոշմուած ու քանդակուած է: Գրիչը իբր զէնք ձեռք առած՝ ճշնեցաւ ջնջել տալու զայն դպրոցներէն: Բայց որովհետև կարելի չէր իր բաղձացածը իրագործած տեսնել անմիջապէս, ուստի.

«Քանի որ — կ'ըսէր — առկաին ժամանակի պէտք կայ, որպէս զի ջնջուի գրաբարի նախապաշարուածը, կը փափագէմ որ այդ դժուակ լեզուն աւանդուի այնպիսի դաստոններէ, որք զէ՞ք թէ՛ չարջըկն խեղճ աշակերտներու միտքը, որք զէ՞ք գտած ըլլան գաղտնիքն արտուծել ընծայելու այդ անպէտ (!) գրաբարը՝»:

Իբր թէ՛

«Գրաբարը ոչ միայն ընդաստիւ աշխարհաբարի կատարելագործութեան այլ և մեծ արգելք եղած է աշխարհաբարի կանոնաւորութեան»:

Եւ, տարօրինակ հետեանք.

«Այսուհետև ով որ գրաբարի կը նուիրէ իր կեանքը, ոչնչութեան նուիրած կ'ըլլայ զայն»:

Մինչև այս կէտը բերիլը կը ցուցնէ որ ինք Արփիար՝ արտաբնայ կարգի նեղութիւն զգացած է ժամանակաւ գրաբար ուսած ատեն, ինչպէս կը զգան առհասարակ Եւրոպացի հայագէտներն անշուշտ:

Ըստ իր կարծեաց, վերջապէս՝

«Գրաբարի գիտութիւնը պիտի ծառայէ՝ նոյն իսկ աշխարհաբարը գէշ գրելու»:

Իսկ թէ որ ուզէ ընդունիլ գրաբարով աշխարհաբարը զօրացնելու գաղափարը, հետեանալ ձեռ կը դնէ իր դիմաց:

«Գրաբարով միայն կարելի է զարգացնել աշխարհաբարը, բայց պայմանաւ որ՝ աշխարհաբարը բոլորովին հակառակի գրաբարի օրէնքներուն»:

Արփիար՝ 1903ի0 ի վեմնտիկ

Արփիարի սոյն պայքարը ընդդէմ գրաբարի և անուղղակի կերպով՝ գրաբարեան ներուն՝ այն աստիճանի մեծ ու սաստիկ եղած է ահա, որքան մեծ եղած է ընդդէմ Գրօշակեաններուն և Հնչակեաններուն: Այն գաղափարէն էր ինք՝ որ Աւետարանն իսկ աշխարհաբար գործածուի եկեղեցիներուն մէջ, ըսելով թէ հասկնալու չի ծառայիր: Անոր հակառակ չէր կրնար դրուիլ այն սկզբունքը որ ուսուցողի զբաղումներուն մէջ գրաբարը՝ այդ պատճառին առջին առնելու միանգամայն. առարկելու պէտք պիտի չըլլայ նաև բոլոր երես չտեսնող գիւղացին, վասն զի Եկեղեցւոյ բեմէն պիտի լսէ արդէն Աւետարանին մեկնութիւնը գիտունին հետ: Տասն և վեց դար գոյութիւն ունեցող լեզու մը՝ գոնէ հնուութեան յարգն ունի. ինչո՞ւ փնացնել ուրեմն:

1. «Հայրենիք» 1891.
2. «Մասիս» 1890.
3. «Մասիս» 1890.
4. «Մասիս» 1890.
5. Ամգ.

*
* *

Գողտրիկ ու մեղամաղձոտ նիւթ մ'ալ ընտրած է իր գրչին՝ բազմամեայ արծա- կագիր հրապարակախօսը. վերջիշում մը, դիտողութիւններ մըն է՝ այս կեանքէն հե- ռացողներուն վրայ:

Կը պատմուի թէ Յունաստանի քանի մը կղզիներուն մէջ կը գտնուին կիներ՝ որոնք ստակի վարձատրութեամբ իրենց բանաստեղծական աւիւնը կը գործածեն որ և է ննջեցեալներու վրայ, և նոյն իսկ իրապէս արցունք կը թափեն ու թափել կուտան: Արփիարն ալ կարծես սոյնգու- նակ պաշտօն մը ստանձնած էր մեռելնե- ռու գլխուն ներքող կամ պարսաւ կար- դալու՝ իր հիմնած տապանատան «Հոգ- վորտիք»ներուն մէջ, ուր ինքն ալ 1908ին մեկնեցաւ¹:

Բայց իրեն համար նորութիւն չէին «Ճիրակ»ի մէջ զրած այդ «Հոգվորտիք»- ները. շատ տարիներ առաջ անոր գաղա- փարն ունեցած էր արդէն և կ'իրագործէր. ինչպէս «Արեկը»ի Ա. տարւոյն մէջ «Օրուան կեանքը» վերնագրին տակ, թէ և համառօտ: Ահա յետագարձ ակնարկ մը՝ ինն ամիս գրած քրոնիկներուն վրայ՝ ցոյց կու տայ այս նիւթով զբաղելուն չափը:

«Այս միջոցի աշնան տապանաղիւր յօրինեցի որքան դարձանական չիտսեցաւ ոչ մի եկեղեցական»²:

ժամանակ եղած է որ մեռեալները թուելը ամենօրեայ ուշագրաւ նիւթն էր, այնպէս որ ընդհատման պարագային — որ իբր թէ ալ մեռնող չըլլար — այլոց հե- տաբըրութիւնը կը շարժէր անոր պատ- ճառն հասկնալու, և հարկ իսկ կը հա- մարէին իր բարեկամները՝ այդ անտեսու- թիւն յիշեցնել իրեն:

«Տարբն աւելի — կ'ըսէին — ալ դազադներու շուրջը չես գեղերիր — Շխաակ ըսելով կը վախճամ — կը պա-

ասխանէր — կը կասկածիմ որ ընթերցողները զիս ալ դասած ըլլան մշտական յուզարկաւորներու շարքը»³:

Վասն զի զինքն ալ, ինչպէս կ'ըսէ՝

«Սկսած էին մայնել լրագրութեան մէջ մշտական յա- դարկաւորը»⁴:

Սոյն նիւթիս նկատմամբ ունեցած ար- թնութիւնը կ'ըմբռնենք իսկոյն իր սա պատմածէն.

«Երբ մահու զանգակի ղօցանքը կը լսես, անմիջապէս հրապարակին վրան ես՝ կ'ըսէին ինձ, և այնքան ըսին որ տարբն աւելի է, ստիպուեցայ ալ մեռելներու վրայ չիտել»⁵:

Այդ լուութիւնը՝ համեստ երկրպագու- թեան մը հետեանք էր, ծանծարթ չալաւ- ճառելու համար, ինչ որ մեծ թերութիւն պիտի սեպուի հրապարակագրի մը, ինչ- պէս կ'ըսէր ինք: — Այսպիսի գրուածքնե- ըր որ ընդհանրապէս տխուրեցեան կնիքը կը կրեն՝ գոնէ ծածուկ կերպով, Արփիա- րի գրչին տակ երբեմն բողբոլվին կը խա- փանուէր, վասն զի ան իր ծիծաղաշարժ ու կատակախառն բացատրութիւնները կը դնէր նորէն հոն. կարծես նպատակ ունէր ամէն ինչ զուարթ բռնելու քնութեան մէջ: Գաղափար մը տալու համար՝ էն հաճելի ու զուարթախառն կտորներէն դնենք երեք օրինակ:

Յիշելով Հոովմայ Քարուչիներուն վա- նին այն մատուոք, ուր ոսկրներով շի- նուած է ամէն ինչ՝ կը հետեցնէ:

Ա. «Շիրակ ալ կը նուիրագործէ՝ անկիւն մը ուր մենք ալ «մերիններուն» ոսկրտանցով մատու մը մահակե- րանք. հոն ստանձնանք մերթ ընդ մերթ և խոկանք, ու ապագային հայրը այդ ոսկրտիքներէն հայցենք, ինչ- պէս երբեմնի մեռելահարցակ վճուկները»⁶:

Բ. «Մեր ժամբուան շրջապատը գեանափոր նկուզներ կը գտնուի, տապանատուն կոչուած, ուր ննջեցեալ մը ուս- ժամարար կը պահուի, մինչև որ վրան կարող կատա- րեն և մարմինը սանին հողը դնեն. տարիներէ ի վեր կըբազման Փանոսեան⁷ ալ, Եջէր — Խարու սենեակ մը իբր ի տապանատան պատկած կը մնար, յուզարկաւոր-

1. Գունուար 29. Գաւերէ: Ա. մահափորձը՝ Պոլիս 1895ին. Բ. Ե. Վենետիկ 1908ին:

2. «Արեկը» 1884:

3. «Մասիս» 1889:

4. Ամը:

5. Ամը:

6. «Շիրակ» 1905. Թ. 1.

7. «Մամբուլմէ»ի տնօրէն եղած է սանեոք (ծան. Արփիարէ):

ներէն Հիմակ ցայայտուած մարմին մըն էր միայն որ տա-
րին կափարուած գետեղեցին¹ ».

Գ. «Տարբի մը կայ, տեղ մը կը նշանակեմ լրագիրներէ
ուշագրուած մահազգարը, որպէս զի օրին մէկը զարմեալ
Շիրակեան հողմտիքը ելլելով, «Հողուցն հանդուցելոց»²
մը մըմնին մ'աշխատեցնողներուն վրայ, որոնք յիշա-
տակ մը թողած, անանկ մեկներ են: Ու հիմակ, երբ
այդ գնացելուք — Մասեանը կը թերթիկէ, որուն մէջ Քար-
թղիքն առնուած: Չմտնանք անունն ալ արժանազուտեցաւ,
մտածուք զիս կ'առնէ, թէ որո՞ւն վրայ օրհնենք կար-
դամ, որուն չկարողամ: Անտառակար ռձ կ'ողած է, օգ-
տակարը ռձ: Բաւական սրակնեայ ենք, որուն մէջ Քար-
տղիքը թափանցելու աստիճան խորատես: «Ներկա-
մանց քննող զաղտնեաց»³ ռձ է՝... ».

Այդ տեսակ զուարճախօս գորցուած-
ներ շատ ունի Արփիար. իր լեզուն, ինչ-
պէս տեսանք, հեգնող և կնող է երբեմն,
թէպէտև աւելի լաւ պիտի ըլլար սրբա-
զան խօսքերէ չկազմել ծիծաղաշարժ նա-
խադասութիւնները. իրեն պէս եզական ու
բեղուն մտքի մը համար միջոց չէր պակ-
սեր անշուշտ, ինչպէս ցուցուց:

* *

Հիմակ, թէև հայ գրական աշխարհին
վրայ անհետացած դէմը մ'է Արփիար,
բայց երբէք պիտի չմոռնայ Հայութիւնը՝
54 տարի տոկացող կեանքի մը գոյու-
թիւնը, որ այնքան մեծ արդիւնք ունեցած
է ներկայ դարու հայ մատենագրութեան
մէջ: Այժմ անոր ոսկորները կը պատսպա-
րէ Գահիրէն, ուր որ փրցուցին անոր կեան-
քին թեւը:

Դժբախտաբար, մեր գրագէտներուն ընդ-
հանուր վիճակն զիսքէն օրական հացին
իսկ կարօտ ապրիլ: Ու երբ մահը կը հնծէ
զիրենք երկրէն՝ ամէն կողմէ ստակ կը
հաւաքուի — գուցէ վայելած համակրան-
քին չափովը — մահարձանը կանգնելու:
Արփիար ալ, որ այս տեսակ կեանքի
վիճակուած էր՝ գրագէտ ըլլալուն պատ-
ճառաւ, ուրեմն ասկէ վերջ է որ պիտի
յարգուի, կրելով իր շիրմին վրայ յու-
շարձան մը: Սակայն, ներողութիւն, ա-

ւելի լաւ պիտի չըլլար արդեօք եթէ մեր
անբախտ գրագէտները՝ որ անձնանուէր
կը հնչին հայ մտքերու բարւոյցման և
լուսաւորութեան ծառայելու՝ վայելէին այն
հաւաքումներէն փոքրիկ մաս մը իրենց
կենդանութեան պահուն: Մեռեալն յաւեր-
ժացնելու արժանին հանգանակութիւնը թող
ըլլայ, վասն զի այն ալ պէտք է, ու կ'ար-
ժեն, միայն թէ այդ ապագայ հաւաքումը
սկսուէր զոնէ այն պահուն, յորում խիստ
կարօտ ժամերուն մէջն է գրագէտը: Բայց,
ինչ ալ ըլլայ, զովեկի է այժմ «Մշակ»-ի,
«Լուսաբեր»-ի և մասնաւոր Յանձնա-
ժողովի մը բացած հանգանակութիւնը,
որով կ'աշխատին անմահացնել գրա-
գէտը: Հանգուցեալին առաջին տարե-
լիցի օրերուն լսեցինք որ գաղափար կայ
անոր ոսկերչութիւնը թիւրքիոյ մայրաքա-
ղաքը փոխադրելու: Ստոյգ կ'երեկ որ ա-
պագան անոր փառքը պիտի ըլլայ:

* *

Հաճելի բան մ'ըրած պիտի ըլլանք
գուցէ «Բազմավէպ»-ի ընթերցողներուն,
կցելով գրութեանս՝ Արփիարի յօդուած-
ներէն ու զբրեքէն զանազան հատուածիկ-
ներ, որոնք անոր հոգեկան սկզբունք-
ներէն և աւելի մտքէն ցոլացած են:

Այն սրակու մէջ հզօր կրքեր կը ծնունդ առնուն և
չգտնին զոճացում, այդ ոգիներն շատ անգամ ծայրայե-
ղութեան կը դիմեն: («Արեւը» 1884):

* *

Արփիար շատ անգամ կը կայանայ զոճողութեան մէջ:
 («Մասիս» 1889):

* *

Մարդը թրթուր մ'է, որ սիրոյ նորածիլ կանաչ տե-
րէնքեր շատ շուտ կը զարմնէ տնան զօս տերեւներու:
 («Երազ» մը գրեմ):

* *

Անձնական արժանապատուութեան զգացումը, զսա-
տիարակութեամբ հզօրացած, ամուր պատուար մըն է
ստորնայման ո՛ր և է փորձութեան դէմ: («Շիրակ» 1905):

* *

Հայ ազգը լաւագոյն ապագայի մը վստահօրէն կրնայ
սպասել երբ իր վիճակին վրայ շատ ստոյգ գաղափար
մը կազմէ և անհկուն կամքով ու գործնական մտքով դի-
տակօրէն աշխատի իր փրկութեան: («Հայ հանդէս»
1902):

5. «Շիրակ» 1906. Թ. 5.

4. Այս բացատրութիւնը շատ կը սիրէր:

5. «Շիրակ» 1906. Թ. 1.

*

Անոր (Աճմանի) վաղաժամ մահաւամբն ալ Հայ սըր-տին մէջ, որ Հայաստան կը բարբախէ, երա՛կ մը բորդաւ, («Շիրակ» 1907),

*

(Որսգրի) անունի փոփոխութիւնը անդթութիւնն, բայց գուցէ հնոստեանութիւնն («Շիրակ» 1901),

*

Գարեբով ընկճուած, սարկացած ժողովուրդ մը ազա-տութեան կոտորն մէջ փորձառութիւն չի կրնար ստա-ցած ըլլալ, («Շիրակ» 1907),

*

(Ազգային) Սահմանադրութիւնը Միութեան պատկու-մը եղաւ, («Գեղարուն» 1901),

*

Յեղափոխական շարժումը Հայաստանի համար կ'ու-զէր մահաբեր համարեցէք, կ'ուզէր փրկարար հռչակեցէք, Հաճութումը շարժում, ո՛չ ոք զայն զաղրեցնելու կարո-ղութիւնը կը վայելէ... Կայծածկը ջնջել մտաբերած չեն երբեք, բայց շանթարգիւլը հնարած են, Յորդաշոս ողորդէ զժամ ցամբեցնել ո՛վ մտքն անցուցած է, բայց կ'ամբը կը բարձրացնեն և ոտոզման առունքի կը բանան («Շիրակ» 1908),

*

Հայը Թիւրքիոյ ազապայ վարչական Նորոգ կազմա-կերպութեան մէջ իր վերնակը քիչ շատ բարւոյթեալ վըս-աստութիւնը կրնայ ունենալ, («Շիրակ» 1906),

*

Թերթ ստեղծելու դիւրութիւնները շատ ընդարձակ են, բայց զանոնք ապրեցնելու դժուարութիւնները շատ աւելի ընդարձակ, («Շիրակ» 1906),

*

Մեզ համար յեղափոխութիւն չկայ Հայոց մէջ, այլ միայն յեղափոխականներ, («Շիրակ» 1907),

*

Վանքերը մեր անցեալ պատմութեան կենսական մա-սը կը կազմեն, և կը շարունակեն ժամանակակից պատ-մութիւնը: Անցեալի և ներկայի միջև անխզելի կապ են: Ազգային պատմութիւնը վանքերու պատմութեամբ կ'ամբողջանայ, («Մասիս» 1889),

*

Հասարակաց կարծիքը երկրին կրօնքն է. վերաբերել այդ կարծիքը, ոտնակոխ ընել աւանդութիւն մը, մատ-նութիւն կը համարուի, դաժանութիւն կը սեպուի, («Մասիս» 1889),

*

Երբեմն կարծես թէ խորութիւն չկայ յուզման մէջ, թէ նա լինի ուրախութեան, թէ նա լինի արամութեան յուզում, («Երազի մը զինը»):

*

Մօրը վայելած համբաւը ջերմաշափ մ'է աղէկան բա-բոյակներն, («Ապուշը»),

*

Մի՞ծ տաղանդները ազգի մը պարծանքներն են, վասն զի իրենք կը համարուին իրենց մէջ ամփոփած ինչ որ զեղեցիկ յատկութիւն ունի իրենց ազգը, («Արեւելք» 1881),

*

Բանաստեղծ թէ պատկերահան, ամէն ընտիր արուես-տաւոր մոռցնել կ'ուտայ շատ վշտեր, շատ ցաւեր, («Ա-րեւելք» 1884),

*

Վիշտ մը որքան ալ դառնալէր լինի, բայց և այն-պէս մեղմ կը համարուի երբ հանրութիւնն է սուղին աւ-բը, («Արեւելք» 1884),

*

Բանականութեան հակառակ է տուն փնտռել Գոտը-զիւղի մէջ զբաղէտի անուն տալով, («Մասիս» 1890),

*

Ազգութիւն մը կը պահուի իր հողին մէջ, անկէ դուրս իր գոյութիւնը կը կորսնցնէ, («Մասիս» 1890),

*

«Փաստարեւ, բփշիկ, քահանայ» հնուս կեցէ՛ք այս երեք դասերն, կ'ըսեն կարծեցեալ իմաստունք ոմանք, և սակայն իրատունքն իմաստուններուն չէ միշտ, վասն զի միշտ այս երեք դասակարգաց կարօտ ենք ամենէն աւելի, («Արեւելք» 1884),

*

Սէրը վեհաբնութիւն չի վերցնիր («Բանբեր» 1904),

*

Երբ ժամանակը դրամ է Անգլիացիներուն համար, ժամանակը Հայաստանի համար կենանք է, («Շիրակ» 1907),

*

Միեկթարութիւնը՝ վերջին ապաւնն է անոնց ուրոնք իրենց ցաւներուն այլեւս դարման չեն կրնար յուսալ, («Բանբեր» 1904),

*

Հայ օրագրութիւնը բազմալարաւ մարտիրոսութեան մը պատմութիւնը ունի, արիւնքաւ ջնջելով լեփ լեցուն, («Բանբեր» 1908),

*

Հայոց մէջ անոնք որ մարտնչողներու սպայակոյտին կը պատկանին, պէտք է որ զրիւք ձեռքերն ունենան, («Գեղարուն» 1901),

*

Գրադէտի մը համար միայն տաղանդ ունենալ չբա-ւեր, այլ լաւ ցաւակ մ'ալ անհրաժեշտ է, («Մասիս» 1884),

*

Մարայնդօրքն միմեանց չհակառակող գաղափարները երբեմն ինչեան շուտով կը հաշտուին, ընդ հոգնաւա-րութեամբ ճանաչողութեամբ, («Գեղարուն» 1901),

*

Իմաստուն որդեղում մը կարենալ տալու առաջին պայմանն է հապճեպ չլռենհալալ: («Մատիս» 1884):

*

Փաղթական հայուն առաջին պարտականութիւնն է սորվիլ լեզուն աշխարհի բոլոր լեզուներէն և որովհետեւ երկու լեզու միասին զորածնել կարելի չէ, քաղթական շին դասակը կրտսեր միայն կը խօսի հօրը լեզուն: («Մատիս» 1890):

*

Ո՛ր ապաքին Ման ալ զեղեցիկն մասն է. և զեղաբունսն ի մէջն մեծ արտադրութիւնները միթէ Տիւրուքնան և Մաճու դրոշմովը կնքուած չեն: (Մատիս 1889):

*

Կոռնելու համար պէտք է առնել: («Փեղունի» 1901):

*

Անէծքը միայն մարդկան բերնէն չլիւր, այլ շարին զործերն իրենց հետ կը բերեն անէծքը: («Մատիս» 1890):

*

Նորածնի տաղանդ մը անձկակարօտ է խրախուսանաց օժանդակ: (Արեւելք 1884):

*

Ունայնասիրութիւնը կարեւոր մասը կը կազմէ կեանքի հրճանանքը: («Կատակ մը»):

*

Երազը կհանգի միեմբարանքն է. բայց երբ երազն իրականութեան կերպարանք կ'զգենու՝ կը կոշտի երջանութիւն: («Կատակ մը»):

*

Մեծ ճեղքանկութիւնները չեն կրնար ուսման ու կըրթութեան տարածումին շնորհիւ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ առաջ գալ: Զերմանոցի մէջ կարելի է ըստով պըտուող ու ծաղիկ հասցնել, բայց կաշին ոչ: («Փեղունի» 1901):

*

Երբ լեզու մը չի կրնար յառաջադիմել, ալ կը սկսի հիւսիլ: («Փեղունի» 1901):

*

Գրականութիւն մը կը կատարելագործուի գարաւոր ժառանգութեամբ: («Փեղունի» 1901):

*

Լեզունքու կազմութեան կը նախագահէ բունաւոր մը, որ ըստ աւելի երկարի կամք ունի քան պատրիարքական իշխանութիւնը: Անոր գործութեանը առջև օտուրը իր անգործութիւնը կը զգայ, և արամաքանութիւնը հաւածական կը փախի: Այդ բռնադատը՝ պատուին բեռան է: («Փեղունի» 1901):

*

Գրամբ, որուն համար «պատերազմի լիդ» ըսած են, կեանքին ալ լիդն է: («Շիրակ» 1907):

*

Կատակը ըստ անգամ իրը համեմ կը գործածուի, դառն ճշմարտութիւն մը մարտելի ընելու համար: («Մատիս» 1899):

*

Փողովորդը համար պատմութեան վշտալի դասերը ապագայի ամէնէն լաւագոյն ուղեցոյցներն են: («Արեւելք» 1884):

*

Զործն է ցոյցս մարդկան, այլ լոկիկ պարտականութիւնը կատարելը ազգի մը բարոյական գործութիւնն է: («Հայրենիք» 1891):

*

Շերմի վրայ գրուած անուն մը, կարծես թէ տակաւին կապ մըն է այս աշխարհիս հետ, չմոռցուելու գրական մը: («Հայրենիք» 1892):

Հ. Ղ. ՏԱՅՆԱՆ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ Ք

ԱՆԳՂԻԱՆ՝ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ՏԵՍՈՒԹԵԱՄԲ

Երկիր մը յորում «արեւ իր մայրը չմտնէ»: Արդէն իսկ Լոսան փոքրիկ աշխարհ մ'է իր 4 միլիոն 600 հազար բնակիչներով, իսկ բովանդակ Տէրութեան բնակիչները 43 միլիոն 660 հազար են 1906ին: Հետեւաբար զարմանալի է թէ համեմատութեամբ փոքրիկ Թագաւորութիւն մը ինչպէս կրցած է որջն ըլլալ 11,400,000 քառակուսի մղոն մակերեսով վիթրիկայ կայսրութեան, 410 միլիոն հոգւոյ վրայ խիստ լուր: Գրեթէ 55 միլիոն քառակուսի մղոն է բոլոր աշխարհիս մակերեսով իսկ մարդոց թիւը 1 միլիառ 800 միլիոնը կ'անցնէ: Չայս համեմատելով անգղիացւոց հըպատակաց հետ կը տեսնուի որ մարդկային ազգի հարիւրին 22ը, Ռիթանական կայսրութեան կը հպատակին և երկրագունտիս հիւսիսէն մէջ մասն իրենն է:

Իսկ երկրէն դուրս Եղուարդ է Ասիոյ մէջ ունի 237 միլիոն հպատակ: Ափրիկէն մէջ 31 միլիոն, յԱմերիկայ 8 միլիոն,